

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

**«Толерантність як професійно важлива якість студентів-психологів:
формування та розвиток у процесі навчання»**

**«Tolerance as a professionally important quality of psychology students:
formation and development in the learning process»**

Виконала: здобувачка денної форми навчання

спеціальності 053 Психологія

Освітня програма «Психологія»

Борисова Ксенія Костянтинівна

Керівник: доктор філософії з психології, доцент кафедри

соціальної психології Полешук Л. В. _____

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри практичної

та клінічної психології Данілова О. С. _____

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 9 від 22.05.2025 р.

Завідувач кафедри
д.психол.н., проф.

Кононенко О.І. _____

Захищено на засіданні ЕК
протокол № __ від _____ 202_ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК
д.психол.н., проф.

Кононенко О.І. _____

Одеса – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I	7
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ СТУДЕНТІВ	7
1.1. Поняття та основні аспекти толерантності.....	7
1.2. Формування толерантності в освітньому процесі майбутніх фахівців.....	13
Висновки до I розділу	25
РОЗДІЛ II.....	26
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	26
2.1. Організація та методи дослідження.....	26
2.2. Результати емпіричного дослідження	31
Висновки до II розділу.....	48
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	53
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Сучасний світ відзначається зростаючою різноманітністю соціальних, культурних та релігійних поглядів, що висуває нові вимоги до професійної підготовки психологів. Успішна діяльність у цій сфері передбачає високий рівень толерантності як одну з ключових професійно важливих якостей. Розвиток цієї якості у студентів-психологів є важливою складовою їх професійного становлення, оскільки психолог працює з людьми, які мають різні цінності, життєві орієнтири та світоглядні позиції.

Дослідження виховання поваги до інших у майбутніх фахівців з психології є актуальним тому, що робота психолога безпосередньо пов'язана із взаємодією з різними людьми, які мають власні погляди, установки, переконання, цінності, етичні норми, характер, здібності тощо. Метою професійної діяльності психолога є допомога людині, незалежно від її індивідуальних особливостей, культури, сенсів життя, релігійних поглядів тощо [5].

У сучасному суспільстві, де спостерігається культурне та світоглядне різноманіття, відкритість і прийняття допомагають психологу ефективно працювати з клієнтами різного походження, враховуючи їхні унікальні особливості та потреби. Тому, ще на етапі навчання, важливо розвивати схильність майбутнього фахівця у галузі психології ставитися з розумінням і повагою до будь-якого прояву різноманіття в суспільстві. Ця якість є однією з ключових для професійної діяльності психолога, яка допомагає створювати умови для емпатичного розуміння, ефективної взаємодії та психологічної підтримки людини, яка потребує професійного супроводу [11].

Прийняття різноманітності - одна з головних рис, необхідних у роботі психолога, оскільки вона безпосередньо впливає на ефективність його професійної діяльності. Здатність приймати та поважати різноманітність клієнтів сприяє встановленню довірливих стосунків, що є основою успішної терапії. У командній роботі толерантність підтримує взаємоповагу та зменшує

конфліктів, у навчальному процесі допомагає розвивати критичне мислення й аналізувати ситуації з різних перспектив, а в практичній діяльності дозволяє приймати унікальність кожного клієнта, зберігати нейтральність і створювати безпечний простір для його підтримки.

Проблематиці розвитку толерантності присвячені дослідження таких вчених, як І.В. Волзенна, М. Козлов, О. В. Окандиба, Карпюк, Козловська, І.В. Лавренчук, О.В. Ларіна, М.В. Лиля, І.В. Мисан, П.П. Ніколсон, Г.У. Оллпорт, Е. Панасенко, О.М. Присяжнюк, І.А. Стернін, А. Стойков, М.О. Уолцер, Н.В. Харченко, Г.Х. Яворська та багато інших [12]. У своїх працях вони акцентують на важливості толерантності як професійної якості психолога, яка впливає на ефективність взаємодії з клієнтами та колегами, а також на формування довірливих і взаємоповажних відносин.

Н. Завініченко, В. Рибалки, Л. Терлецької, Л. Уманець, Т. Федотюк, Н. Чепелевої, М. Шевченко та ін. також досліджують цю проблему, зазначаючи, що особливий наголос сучасними дослідниками робиться на формуванні комунікативних якостей майбутніх психологів [3]. Комунікація є основою для побудови ефективних терапевтичних відносин, а здатність приймати інших допомагає фахівцю залишатися відкритим до відмінностей, зберігаючи при цьому професійну етичність і нейтральність.

Аналіз праць, присвячених цій проблемі, дозволяє зазначити, що виховання поважного ставлення до інакшості - важлива частина підготовки майбутнього фахівця. Без цієї якості психолог не зможе успішно працювати з різними соціальними групами, вирішувати конфлікти та надавати ефективну допомогу клієнтам з різними культурними, соціальними та особистісними особливостями.

Слід відзначити, що хоча питання розвитку професійної толерантності у майбутніх психологів привертає увагу дослідників, існують прогалини у вивченні цієї теми, зокрема щодо формування толерантності під час навчання студентів-психологів. Зокрема, відзначається недостатня розробленість теоретичних і практичних аспектів професійної толерантності психологів

[10]. Це свідчить про необхідність більш глибокого дослідження та інтеграції аспектів толерантності у підготовку майбутніх психологів.

Метою цієї роботи є дослідження ролі толерантності як однієї з основних професійних якостей студентів-психологів та аналіз процесу її формування в освітньому процесі.

Завданнями даного дослідження є:

- Проаналізувати поняття толерантності та визначити її значення для професійної діяльності психолога.
- Вивчити механізми формування толерантності у студентів-психологів в процесі навчання.
- Дослідити рівень толерантності серед студентів-психологів та визначити фактори, що впливають на її розвиток.

Об'єктом дослідження є процес формування толерантності у студентів-психологів під час їхнього навчання.

Предметом дослідження є психологічні особливості формування та розвитку толерантності як професійно важливої якості у студентів-психологів у процесі навчання.

Для досягнення мети і вирішення завдань були використані **теоретичні методи дослідження**, такі як аналіз літератури, узагальнення теоретичних концепцій щодо толерантності, її аспектів та значення для психології, а також **психодіагностичні методи**, зокрема опитувальники та тести для визначення рівня толерантності у студентів-психологів та студентів інших спеціальностей. Для обробки отриманих даних застосовувалися **статистичні методи**, що дозволяють виявити статистично значущі результати та аналізувати основні тенденції.

Організація і база проведення емпіричної роботи – збір даних здійснювався у дистанційному форматі за допомогою онлайн-опитування, створеного на платформі Google Forms. Дослідження тривало протягом 09.05.2025 – 25.05.2025. Базою дослідження виступили вищі навчальні заклади: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Південноукраїнський національний педагогічний імені К. Д. Ушинського, Одеський державний політехнічний університет.

Практичне значення дослідження полягає в оцінці рівня толерантності студентів-психологів та визначенні факторів, що впливають на її розвиток. Результати можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм, впровадження тренінгів і методик, що сприяють формуванню толерантності. Запропоновані рекомендації допоможуть створити сприятливе освітнє середовище для підготовки майбутніх психологів.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, загального висновка, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 63 сторінки, основний зміст викладено на 50 сторінках, які містять 10 таблиць. Список використаної літератури складає 40 праць українських та зарубіжних авторів, з них 1 – англomовна.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ СТУДЕНТІВ

1.1. Поняття та основні аспекти толерантності

Толерантність є ключовим поняттям у сучасній психології, оскільки визначає здатність людини сприймати і розуміти інших, зберігаючи при цьому власну ідентичність. Це явище досліджується в контексті міжособистісної взаємодії, соціальних процесів та професійної діяльності, зокрема у сфері психологічної практики.

У наукових джерелах часто зазначається, що термін “толерантність” спочатку використовувався в медицині (наприклад, толерантність організму до дії ліків), проте й суспільні науки, зокрема психологія, прагнучи адаптувати це поняття до власного категоріального апарату, частково засвоїли тлумачення феномену, близьке до медичного. Так, у психологічному словнику пояснюється, що толерантність – це відсутність або послаблення реагування на несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу [36].

Водночас у сучасному дискурсі цей термін набув ширшого змісту і використовується для опису здатності людини приймати різноманітність думок, культурних норм, поведінкових моделей та особливостей інших людей без ворожого чи негативного ставлення.

Зазначена риса відрізняється від звичайної терпимості тим, що не є пасивним прийняттям або змиренням із чужими переконаннями, а передбачає активну повагу до відмінностей та усвідомлення права кожного на власну точку зору. Цей термін акцентує увагу не лише на прийнятті іншого, а й на збереженні власної ідентичності, що дозволяє індивіду залишатися вірним своїм переконанням, не нав’язуючи їх іншим. У цьому сенсі толерантність є динамічним процесом, що базується на взаємному визнанні рівноправності та гідності всіх учасників комунікації.

На відміну від терпимості, толерантність підкреслює право особистості на збереження автономії. Як соціально-психологічний феномен ця якість передбачає налаштованість особистості на паритетний діалог, пізнання нового, «чужого» [7]. Толерантна особистість проявляє відкритість до взаємодії з представниками різних культур, соціальних груп і світоглядних систем. Вона не означає безумовного прийняття будь-яких ідей чи відмови від власних переконань, а передбачає здатність критично осмислювати інформацію, аналізувати відмінності та вести конструктивний діалог. Саме завдяки цим характеристикам здатність до прийняття іншого відіграє важливу роль у гармонізації соціальних відносин, сприяє розвитку емпатії та зміцненню суспільної згуртованості.

Толерантність як соціальна та особистісна якість проявляється у поведінці людини через систему норм, що регулюють взаємодію з іншими. Вона не є пасивною терпимістю, а навпаки – передбачає активні дії, спрямовані на підтримку поваги, взаєморозуміння та прийняття розмаїття поглядів, культур, переконань і стилів життя. У процесі соціалізації формуються уявлення про цінність людської гідності, розуміння своєї унікальності та вагомості інших [2]. Це сприяє розвитку почуття солідарності, здатності до співпраці, а також навичок конструктивного вирішення конфліктів без застосування насильства.

Вказана якість передбачає не лише прийняття іншості, а й визнання її як рівноправної та важливої складової соціального життя. Вона означає не просто згоду з існуванням відмінностей, а й активну підтримку права кожної людини чи групи на їхню самобутність. Це проявляється в умінні вести діалог без агресії, відкритості до нових ідей, готовності сприймати інше, навіть якщо він суперечить власним переконанням.

На думку В. І. Самохвалової такі риси, як злагода, доброта, милосердя, прощення, людяність, вихованість, ввічливість і порядність, часто розглядаються як важливі складові толерантної поведінки, оскільки вони відображають готовність до взаємоповаги та співпереживання [35]. Водночас деякі прояви, що можуть зовні виглядати як відкритість до інакшості,

насправді не відповідають суті. Наприклад, байдужість, нерозбірливість, безпринципність чи надмірна лояльність до порушень норм не є вираженням справжньої толерантності, а радше свідчать про конформізм або уникнення відповідальності за соціальні процеси [35]. Повага до різноманітності вимагає усвідомленості та внутрішньої позиції, що поєднує відкритість із критичним мисленням.

Розвиток толерантності є важливим процесом, що потребує зусиль з боку як окремих індивідів, так і суспільства загалом [37]. Цей процес включає постійну практику взаєморозуміння, поваги та відкритості до різноманітних культур, світоглядів і соціальних груп. Цю якість можна розглядати не тільки як моральну норму, а й як навичку, яка може бути розвинута завдяки спеціальним методам і підходам у різних сферах життя.

Одним із важливих напрямів є освіта, яка включає в навчальні програми теми, що сприяють формуванню поваги до прав людини, культурного різноманіття та взаєморозуміння. Виховання поваги до інакшості з дитинства створює основу для відкритості до інших і сприяє подоланню стереотипів. Взаємодія між людьми різних культур і соціальних груп також має важливе значення, адже вона допомагає краще зрозуміти один одного та сприяє зменшенню упереджень. Законодавча підтримка рівноправності та боротьба з дискримінацією є необхідною для створення толерантного середовища. Сучасний світ, де глобалізація посилює взаємозалежність культур, ставить питання питання міжкультурної взаємодії на передній план, оскільки вона є основою для мирного співіснування та міжнародного співробітництва [37].

Чинники, що впливають на рівень толерантності, можуть бути як індивідуальними, так і соціальними. Одним із основних чинників є психологія, зокрема розвиток емоційної інтелігенції та здатності до емпатії. Ці психологічні аспекти дозволяють людині відчувати та розуміти емоції інших, що є важливим у контексті міжособистісної поваги. Поява здатності співпереживати допомагає людині оцінити вплив насильства, дискримінації

та соціальної несправедливості на життя інших, тим самим сприяючи розвитку внутрішньої готовності до розуміння чужих поглядів і досвіду.

Крім того, когнітивний розвиток також має вирішальне значення для формування відкритого світогляду. Психологічні дослідження показують, що розвинене критичне мислення, увага та здатність до оцінки різноманітних ідей і поглядів допомагають людині уникати стереотипів і спрощених уявлень [6]. Завдяки когнітивній гнучкості людина здатна бачити різноманітність світоглядів, культур і соціальних груп не як загрозу, а як можливість для збагачення досвіду.

Ще одним важливим фактором є соціально-психологічний клімат у колективі. Це загальний психологічний стан, який визначається взаємодією між членами спільноти та її керівниками. Виявлення довіри, доброзичливості, здатності до конструктивної критики, а також відкритості до обміну думками виявляються важливими складовими для формування атмосфери взаємоповаги в колективі [6]. Сприятливий клімат сприяє тому, щоб людина відчувала себе частиною групи, де її думка та особистість важливі, а її права та переконання поважаються. Додатково, вимогливість керівництва щодо кожного члена команди та взаємодопомога в критичних ситуаціях є ознаками здорового колективу, де кожен може почуватися безпечно та отримувати підтримку в разі необхідності. Важливо, щоб колектив не тільки приймав різноманітність, а й активно сприяв розвитку взаєморозуміння серед своїх членів.

Толерантність є однією з основних якостей у діяльності психолога, адже саме вона створює умови для ефективної професійної самореалізації та сприяє адаптації до вимог і особливостей професійного середовища. Вона допомагає психологу встановити довірливий контакт і глибше зрозуміти клієнта - що є основою ефективної взаємодії. Толерантність психолога - це своєрідний маркер, який клієнт зчитує як ознаку безпеки: він розуміє, що психолог не є загрозою, а, навпаки, готовий допомогти у вирішенні його проблем [1].

В. Пічурін зазначає, що професійна толерантність психолога визначається як здатність опиратися професійному стресу і долати професійну тривожність. Завдяки їй фахівець здатен протидіяти складній емоціогенній ситуації, зберігати рівновагу в умовах професійних викликів та досягати мети. У зв'язку з цим її слід розглядати як необхідну складову ефективності професійної самореалізації, умову, що визначає успішність психолога як спеціаліста. Як інтегративна, професійно необхідна властивість, вона ґрунтується на визнанні прав і свобод клієнта незалежно від симпатії чи антипатії до нього, проявляється в повазі та врахуванні цінностей і життєвих смислів, значущих для нього [16].

Ця якість також виражає самодостатність особистості психолога, його зрілість та професійну компетентність. Вона дозволяє спеціалісту зберігати нейтральність та об'єктивність у складних ситуаціях, не піддаючись на провокації чи особисті упередження. Психолог, що володіє якостями толерантності, є відкритим і гнучким у спілкуванні, визнає право на власну точку зору, діє на основі морально-етичного співпереживання. Він поважає клієнта, ставиться до нього як до рівного, демонструє узгодження інтересів та прагне співпраці. На думку Г. Федоришин провідними механізмами толерантності психолога є витримка та здатність контролювати власні емоції, що дають можливість знизити поріг чутливості до афективних реакцій клієнта [16]. Саме тому толерантність є не просто бажаною якістю, а невід'ємним професійним стандартом для психолога.

Толерантність відіграє важливу роль у взаємодії психолога як із клієнтами, так і з колегами, адже вона є основою для побудови довірливих і конструктивних відносин. Виявлення поваги, відкритості та підтримки створює атмосферу, в якій кожен учасник взаємодії відчуває себе почутим і прийнятим. Якщо в професійному середовищі переважає позитивний настрій і прагнення до взаємопідтримки, це сприяє розкриттю потенціалу кожного спеціаліста, підвищенню якості комунікації та покращенню загальної продуктивності команди.

Створення сприятливого психологічного клімату допомагає не лише налагодити ефективну співпрацю, а й сприяє професійному зростанню. Завдяки цьому формується простір для творчості, відкритого обговорення проблем і вироблення нових підходів до їх розв'язання. Також важливо зазначити, що доброзичливої атмосфери або поважного ставлення допомагає знизити рівень конфліктності, покращує комунікативні навички та сприяє розвитку культури взаємодопомоги.

Тобто, толерантність у професійній діяльності психолога сприяє створенню сприятливого середовища, де кожен учасник взаємодії може відчувати себе комфортно та впевнено. Завдяки такому підходу формується атмосфера співпраці та творчого розвитку, що допомагає не лише ефективно вирішувати робочі завдання, а й підтримувати високий рівень мотивації та продуктивності. Вміння конструктивно спілкуватися, уникати конфліктів і знаходити спільну мову з різними людьми сприяє розвитку комунікативних навичок і підвищенню ефективності професійної діяльності. Окрім того, толерантність допомагає створити культуру взаємоповаги та підтримки, де цінується різноманітність поглядів і підходів, що робить робочий процес більш гармонійним і результативним [27].

Толерантність психолога відіграє ключову роль у формуванні терапевтичного альянсу - основи довірливих взаємин із клієнтом, що забезпечують результативність психологічної допомоги. Довіра до спеціаліста виникає, коли клієнт відчуває прийняття своєї індивідуальності, незалежно від його світогляду, досвіду чи способу поведінки [33]. Фахівець, який демонструє толерантність, створює безпечний простір для відкритого діалогу, що сприяє глибшому розумінню ситуації клієнта та знаходженню оптимальних способів допомоги.

Крім того, високий рівень здатності приймати різноманіття допомагає спеціалісту уникати «професійного вигорання». Щоденна взаємодія з людьми, які мають різні цінності, переживають складні емоційні стани або поводяться нестандартно, може бути емоційно виснажливою. Прийняття

клієнтів без осуду чи нав'язування власних поглядів дозволяє зберігати внутрішню рівновагу та необхідну професійну дистанцію [33]. Це, у свою чергу, сприяє підтриманню мотивації до роботи, знижувати ризик професійного виснаження та допомагає психологу залишатися ефективним і залученим у процес допомоги навіть у довготривалій перспективі.

Таким чином, толерантність – це не просто терпимість до інших, а складна якість, що поєднує повагу, емпатію, відкритість і здатність до конструктивного діалогу. Вона є основою для гармонійного співіснування людей, зменшенню напруги в суспільстві, формуванню сприятливого клімату та поглибленню порозуміння між різними групами. Формування прийняття іншості відбувається під впливом виховання, освіти, культурного середовища та особистого досвіду. Для студентів-психологів ця якість не лише має вирішальне значення для їхнього професійного становлення, адже така робота передбачає взаємодію з різними людьми, їхніми проблемами та поглядами. Тому дослідження механізмів її формування та розробка ефективних методів розвитку толерантності в процесі навчання є актуальним завданням сучасної освіти.

1.2. Формування толерантності в освітньому процесі майбутніх фахівців

Толерантність є однією з ключових якостей майбутнього психолога, оскільки його професійна діяльність передбачає глибоку міжособистісну взаємодію. Спеціаліст постійно стикається з проблемами клієнтів, занурюється в їхній внутрішній світ, що потребує відкритості, прийняття та вміння працювати без упереджень.

А. Мелоян зазначає, професія психолога характеризується підвищеною психоемоційною напруженістю, оскільки інтервенція у світ іншого може зустрітися із бар'єрами, які ускладнюють взаєморозуміння. У зв'язку з цим, фахівець повинен застосувати свій потенціал, в якому особливе місце належить толерантності, через яку він знаходить ключ до клієнта [15].

Здатність до прийняття дає змогу не лише уникати конфліктів і непорозумінь, а й зберігати довірливий зв'язок із клієнтом, навіть коли його думки чи поведінка суперечать особистим переконанням психолога. Толерантність дозволяє приймати людину такою, якою вона є, без осуду та нав'язування власного світогляду. Її формування в процесі навчання допомагає майбутньому фахівцеві розвивати емпатію, рефлексію та емоційну стійкість, що є необхідними складовими роботи в сфері психології.

Ця якість є невід'ємною складовою ефективної міжособистісної взаємодії, оскільки вона сприяє взаєморозумінню, прийняттю різноманітності та гармонійному спілкуванню. У процесі комунікації людина не лише передає інформацію, а й отримує емоційний зворотний зв'язок, який впливає на подальшу взаємодію. Якщо особа здатна розпізнавати емоційний стан іншого, вона може коригувати свою поведінку, аби підтримати конструктивний діалог і запобігти конфліктам. Наприклад, негативні емоції співрозмовника можуть несвідомо впливати на наш настрій, спричиняючи роздратування або втому, що ускладнює продуктивне спілкування.

Одним із ключових аспектів толерантності у спілкуванні є розвиток емпатійних здібностей. Під терміном «емпатія» розглядається здатність відчувати й розуміти почуття інших і переживати їх як власні. Це психологічна майстерність відчувати те, що відчувають інші, розуміти й співчувати ситуації інших. Співчуття стосується когнітивних та емоційних реакцій людини на переживання іншого. Воно відіграє важливу роль у міжособистісному спілкуванні, оскільки сприяє розумінню потреб і почуттів людей, дозволяє краще оцінювати їхні реакції та адаптувати свою поведінку відповідно до контексту взаємодії [32].

Спілкуючись, обмінюючись інформацією, індивідуум не тільки передає думки, а й формує спільні норми та правила взаємодії, що сприяє кращій координації та гармонізації спільної діяльності [21]. Толерантність у цьому процесі допомагає уникати непорозумінь, зменшує конфліктність та сприяє формуванню довірливих стосунків. Вона є ключовою навичкою, яка

забезпечує ефективну комунікацію, дозволяє налагоджувати взаємодію між людьми з різними точками зору та створює сприятливе середовище для конструктивного діалогу.

Відповідне ставлення до інших як до рівноправних учасників взаємодії формується під впливом багатьох чинників, зокрема індивідуально-психологічних особливостей. На думку І. С. Шкуратової розвитку прийняттого мислення сприяє когнітивна складність. Вищий рівень цієї характеристики забезпечує здатність неупереджено сприймати людей, враховувати як їхні сильні, так і слабкі сторони про особистість у цілісний образ, а також розвиток критичності до себе та гнучкості суджень. Чим ширшими є інтерпретаційні можливості мислення, тим легше зрозуміти інших і виявити до них толерантне ставлення [29].

Важливим чинником, що впливає на розвиток терпимості, є рівень емоційного інтелекту. Уміння розпізнавати, контролювати та коригувати власні й чужі почуття відіграє ключову роль як у збереженні внутрішньої рівноваги й ефективності діяльності, так і в побудові гармонійних соціальних зв'язків. Здатність підтримувати продуктивність у стресових ситуаціях, долати регресивні емоційні реакції, розуміти переживання інших і вибудовувати з ними конструктивні відносини свідчить про тісний взаємозв'язок розуміння своїх почуттів та толерантності [29].

Людина з розвиненою культурою міжособистісного спілкування зазвичай гнучко підходить до вирішення проблем, не зациклюючись на жорстких рамках. Вона здатна ефективно адаптуватися до ситуації, обходячи традиційні процедури, якщо це сприяє досягненню результату. Такі особистості не бояться перегляду встановлених правил, особливо якщо вони більше заважають, ніж допомагають досягненню мети. Для них важливо, щоб норми відповідали реальним потребам, а не існували заради самих себе [40].

Крім того, толерантні люди схильні до прощення помилок, навіть якщо вони повторюються. Вони розуміють, що всі можуть мати недоліки, і сприймають це як частину природного процесу навчання та розвитку [40]. У

контексті командної роботи така позиція допомагає створити доброзичливу атмосферу та зменшити рівень напруги у взаєминах. Однак іноді це може мати і зворотний бік: у ситуаціях, де необхідно швидко вирішувати проблеми продуктивності, надмірна терпимість може призводити до зволікання, що, своєю чергою, спричиняє більш серйозні труднощі в майбутньому [40].

Рівень толерантності у суспільстві безпосередньо залежить від багатьох факторів, зокрема соціокультурного контексту та загальних цінностей, які в ньому панують. Життя в умовах різноманітних впливів може як сприяти, так і стримувати розвиток прийняття інакшості. Деякі соціальні умови, як наприклад, рівень якості життя або ж певні важливі події в історії країни, можуть позначатись на ставленні до різних груп людей, формуючи або, навпаки, обмежуючи розвиток взаємної поваги серед індивідів.

Результати дослідження "Українське суспільство та ЛГБТ нагоредодні великої війни" довели, що, нижчий рівень толерантності частіше спостерігається серед людей старшого віку, особливо тих, хто проживає в малих містах чи селах [23]. Це можна пояснити тим, що у таких умовах особи частіше стикаються з обмеженими можливостями для інтеграції з різноманітними культурами чи соціальними групами. Водночас, ті, хто має вищий рівень навчання та необмежений доступ до інформації, здебільшого демонструють більшу відкритість до нових ідей і людей. Освіта та соціальний статус грають важливу роль у розвитку ціннісної гнучкості, адже можуть допомогти формувати більш розгорнуте та гнучке сприйняття світу.

До того ж, матеріальна забезпеченність та доступ до ресурсів, таких як медіа, культури та освіти, безпосередньо впливають на формування толерантного світогляду. Вищий соціально-економічний рівень надає можливість більш об'єктивно оцінювати ситуації, бачити різні перспективи і шукати компроміси, що є необхідним для її розвитку. У той час як ті, хто знаходиться в менш стабільних економічних умовах, часто менш схильні до відкритості через обмеження в їхніх життєвих можливостях та ресурсах.

Професійна підготовка майбутніх фахівців вимагає комплексного підходу до розвитку їхніх якостей, зокрема, толерантності, що здійснюється через інтерактивні методи навчання. Важливу роль у цьому процесі відіграють практичні заняття, тренінги та симуляційні вправи, які створюють умови для активної участі студентів у навчальному процесі. Вони дозволяють формувати здатність до самостійного мислення, а також сприяють адекватному застосуванню теоретичних знань на практиці. Враховуючи постійні зміни в соціокультурному контексті, такі технології стають необхідним елементом у професійному становленні психологів.

Одним із важливих аспектів є застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які дозволяють удосконалювати процес підготовки фахівців. Завдяки використанню сучасних електронних ресурсів студенти отримують доступ до інтерактивних платформ, що допомагає не тільки вивчати теоретичні матеріали, а й активно застосовувати отримані знання в реальних ситуаціях [17]. Такі інструменти також сприяють розвитку вміння працювати в команді, взаємодіяти з однолітками і педагогами, що є важливим для формування толерантного ставлення до інших.

Творчі та розв'язувальні методи, що включають рольові ігри, ситуаційне моделювання, а також технології опрацювання дискусійних питань і проекти, мають особливу значимість у процесі навчання [17]. Вони стимулюють креативне мислення, допомагають студентам не тільки освоїти нові знання, але й розвивати навички конструктивної комунікації, сприйняття різних точок зору, а також навички співпраці. Важливою є роль індивідуальних та групових завдань, що сприяють відповідальності та самостійності.

Завдяки інтеграції таких методів у навчально-виховний процес майбутні психологи не тільки здобувають професійні навички, але й розвивають здатність до адаптації в різноманітних соціальних і культурних контекстах, що є необхідним для формування толерантної особистості. Вони вчаться бути відкритими до різноманітних ідей, зберігати повагу до різних поглядів,

що допомагає побудувати конструктивні стосунки в професійному середовищі.

Педагогічний простір має велике значення для розвитку взаєморозуміння серед студентів, адже воно повинно бути місцем, яке не тільки формує місцем засвоєння знань, а й середовищем, що сприяє усвідомленню культурного різноманіття. Це подвійне завдання: з одного боку, навчати людину цінувати свої корені та місце у світі, а з іншого – поглиблювати розуміння важливості поваги до інших культур, світоглядів та соціальних груп [38]. Адже формування толерантності – це не лише прийняття іншої культури, а й визнання її значення в глобальному контексті.

Важливим аспектом виховання терпимого ставлення є те, що процес має включати не тільки розвиток етнічної толерантності, але й глибшу роботу з формування базових переконань особистості. Це охоплює не лише сприйняття культурної різноманітності, а й формування світоглядної складової, яка дозволяє людині осмислювати навколишнє у всій його складності, приймати множинність соціальних груп, націй і народів [38].

Практика роботи з різними спільнотами є ефективним методом досягнення цих цілей. Вона дозволяє майбутнім психологам набути досвіду взаємодії з людьми, чия соціальна і культурна приналежність може бути різною від їх власної. Це сприяє розвитку розширення межі світогляду і формуванню емоційної та соціальної компетентності. Цей процес важливий не лише для професійної підготовки, але й для подальшої інтеграції у різноманітні професійні спільноти.

Навчальне середовище відіграє ключову роль у формуванні толерантності, оскільки саме в процесі навчання відбувається засвоєння цінностей, норм спілкування та взаємодії між людьми. Саме викладач сприяє засвоєнню принципів толерантності у студентському середовищі, який не лише передає знання, а й виступає моральним орієнтиром для студентів. Його особистісні якості, комунікативний стиль та педагогічний підхід впливають на світогляд тих, кого він навчає [9]. Викладач є своєрідним посередником між

теоретичними знаннями та практичним досвідом, що дозволяє студентам засвоювати соціальні норми та моделі поведінки через взаємодію з ним.

Одним із найважливіших психологічних інструментів успішної професійної діяльності педагога, а також визначальним чинником його професійного становлення є комунікативна компетентність. Вона охоплює здатність ефективно взаємодіяти зі студентами, враховувати їхні індивідуальні особливості та рівень підготовки, а також створювати атмосферу відкритості та взаємоповаги [9]. Важливими аспектами комунікативної компетентності є вміння аргументовано висловлювати думки, вести дискусію, демонструвати емпатію та сприяти конструктивному обговоренню різних поглядів. Саме ці навички допомагають формувати у майбутніх фахівців толерантне ставлення до різних соціальних груп та думок.

Окрім особистісного впливу викладачів, важливу роль відіграють навчальні дисципліни, що висвітлюють питання етики, культурного різноманіття, соціальної відповідальності та прав людини [9]. Освітні програми, які включають такі теми, сприяють розширенню світогляду студентів та їхньому усвідомленню значущості толерантності у сучасному суспільстві.

Також суттєвий вплив має загальна атмосфера в закладі освіти. Вона формується не лише завдяки роботі педагога, а й через характер взаємодії між молоддю, участь у спільних заходах та політику адміністрації щодо підтримки інклюзивного середовища [9]. Якщо у навчальному закладі створюється сприятлива атмосфера, у якій кожен почувається прийнятим, це сприяє розвитку толерантності та взаємоповаги. Натомість, якщо відбуваються прояви дискримінації чи байдужості до соціальних питань, рівень толерантності серед студентів може знижуватися.

Отже, викладач впливає на студентів не тільки як носій знань, а й як людина, яка демонструє певні моральні цінності, культуру спілкування та норми поведінки. Його ставлення до тих, хто тільки навчається, колег та суспільних питань може формувати їхнє сприйняття світу і стиль взаємодії з

іншими. Часто саме педагог задає тон спілкуванню, а його реакції на події та людей можуть стати орієнтиром у майбутньому. Тому його роль не обмежується навчальним процесом – він також сприяє розвитку соціальних навичок і допомагає студентам краще розуміти та приймати різні точки зору [24].

Формування толерантності в освітньому середовищі передбачає впровадження різних методів і підходів, що сприяють розвитку емпатії, взаємоповаги та здатності до конструктивної взаємодії з іншими. Використання інноваційних технологій та інтерактивних прийомів допомагає майбутнім фахівцям краще розуміти соціальне різноманіття, приймати відмінності та вибудовувати гарні взаємини. Основною метою таких методів є не лише передача знань, а й формування внутрішньої готовності до прийняття інших людей без упереджень [4].

До основних індивідуальних способів розвитку толерантності відносяться переконання, самопереконання, навіювання та стимулювання [26]. Вони спрямовані на зміну установок особистості, розвиток критичного мислення та формування усвідомленого ставлення до соціальної реальності. Окрім цього, важливим є використання методів коригування поведінки, що дають змогу впливати на міжособистісну взаємодію в групах, сприяючи позитивному соціальному розвитку студентів.

Дискусії та диспути відіграють ключову роль у формуванні навичок аргументованого висловлення думки, усвідомлення позицій інших учасників та подолання стереотипного мислення [26]. Важливо організовувати такі заходи з урахуванням рівня підготовленості молоді та забезпечувати відкритий простір для висловлення різних точок зору. Доповнення дискусій зустрічами з цікавими особистостями – науковцями, діячами культури, представниками різних соціальних груп – дозволяє розширювати світогляд та руйнувати упередження.

Окреме значення мають тренінги, які сприяють згуртованості колективу та формуванню навичок ефективної комунікації [26]. Вони дозволяють

студентам не лише краще розуміти свої власні емоції та реакції, а й навчитися розпізнавати та враховувати почуття інших. Рольові ігри також є ефективним методом, адже вони допомагають моделювати різні життєві ситуації та відпрацьовувати стратегії поведінки в конфліктних або суперечливих умовах [26]. Це дозволяє майбутнім фахівцям у реальному житті використовувати отримані знання та навички для розв'язання конфліктів і їхньої профілактики.

Крім того, важливим аспектом є організація спільних творчих справ, соціальних акцій та ініціатив, спрямованих на підтримку інших людей, наприклад, акції милосердя або волонтерські проєкти [26]. Така діяльність розвиває відповідальність, співпереживання та соціальну активність студентів, що є необхідними складовими толерантного суспільства.

Розвиток розуміння один одного в навчальному процесі вимагає системного підходу, що охоплює як навчальну, так і виховну діяльність. Як зазначає І. Казанжи, важливо дотримуватися певних педагогічних умов, які сприяють формуванню толерантного середовища та позитивних соціальних навичок у молоді [13].

Важливо залучати весь колектив до підготовки та проведення таких заходів, оскільки спільна діяльність сприяє згуртованості й відповідальності, а також стимулює активну участь кожного студента у взаємодії з одногрупниками. Особливу увагу слід приділяти подачі матеріалу у цікавій та доступній формі, що допомагає краще усвідомити значення прийняття інших в повсякденному житті та розвинути навички конструктивного діалогу. Емоційне залучення майбутніх фахівців у процес виховання також відіграє важливу роль, адже особисте переживання ситуацій сприяє глибшому розумінню їхньої суті та формуванню емпатії. Крім того, якість проведених заходів має відповідати високим естетичним і змістовним стандартам, що підвищує їхню ефективність та сприяє кращому засвоєнню матеріалу [13]. Результатом такого підходу має стати не лише розширення світогляду студентів, а й реальні позитивні зміни в їхній поведінці, зокрема у ставленні

до оточуючих, взаємодії та спільній діяльності, що вказує на успішне формування толерантності в освітньому середовищі.

Нетолерантність часто виникає через брак знань або особистого досвіду взаємодії з певними соціальними групами. Незнання спричиняє страх, тривожність або упереджене ставлення. Формування поваги до відмінностей неможливе без розуміння повсякденного життя та викликів, з якими стикаються різні категорії населення, зокрема люди похилого віку, особи з інвалідністю, представники різних етнічних і соціальних спільнот.

Одним із підходів до розвитку толерантності є створення умов для безпосереднього спілкування та обміну досвідом між різними групами. Дієвими методами в цьому контексті є формати дискусії, інтерактивні презентації та зустрічі, що сприяють формуванню емпатії та усвідомленню унікальності кожної людини поза її соціальним статусом, національною належністю чи фізичними можливостями [26]. Такі заходи сприяють усвідомленню того, що в центрі уваги має бути особистість, її погляди та проблеми, а не лише зовнішні характеристики чи суспільні ярлики.

Окрім цього, важливу роль відіграє залучення молоді до волонтерської діяльності. Практичний досвід участі в соціальних ініціативах, допомога в організації благодійних заходів чи взаємодія з вразливими групами населення сприяє розширенню світогляду та розвитку соціальної відповідальності.

Ефективним способом формування толерантного ставлення є також участь студентів у самостійному плануванні та проведенні просвітницьких заходів. Самостійний вибір тематики, визначення основних завдань і підготовка матеріалів сприяють більш глибокому зануренню в проблему та формуванню особистісної відповідальності за її висвітлення [26].

Нетолерантність може проявлятися не лише щодо маргіналізованих або стигматизованих груп, а й щодо осіб, які руйнують усталені гендерні та професійні стереотипи. У суспільстві нерідко виникає скептицизм щодо жінок, які обирають професії в силових структурах, технічних або наукових сферах. Щоб подолати такі упередження, корисним є проведення зустрічей із

жінками, які працюють у правоохоронних органах, інженерії, винахідництві або бізнесі. Безпосередня взаємодія з професіоналами, що успішно реалізують себе у різних сферах, сприяє руйнуванню гендерних упереджень і формуванню переконання, що професійний вибір має ґрунтуватися на здібностях і прагненнях особистості, а не на усталених соціальних нормах [26].

Оцінювання рівня толерантності студентів є важливим завданням для освітніх установ, адже воно дозволяє виявити схильність особистості до прийняття різноманітності, формування емпатії та здатність до конструктивної взаємодії. Для цього використовують різні методи, які дають змогу оцінити як зовнішні прояви толерантності, так і внутрішні установки особистості.

Одним із основних методів є зовнішнє спостереження, яке передбачає навмисне, систематичне і цілеспрямоване відстеження поведінки студентів у різних ситуаціях [25]. Це може бути аналіз їхньої участі у дискусіях, ставлення до однокласників, реакцій на конфліктні або неоднозначні ситуації. Даний метод потребує значного часу та професійної підготовки дослідника, оскільки ефективність його залежить від точності фіксації та об'єктивності інтерпретації спостережених явищ.

Протилежним підходом є метод самоспостереження (інтроспекції), який ґрунтується на аналізі власних думок, емоцій та поведінкових реакцій. Людина самостійно оцінює свою терпимість до інших поглядів, особливостей чи соціальних груп [25]. Проте результати самоспостереження часто містять значний елемент суб'єктивності, оскільки особа може неусвідомлено спотворювати свої реакції або не до кінця розуміти власні психологічні установки.

До поширених способів належать особистісні опитувальники. Вони дозволяють визначити широкий спектр характеристик особистості: від темпераменту та мотивації до ціннісних орієнтацій і особливостей поведінки [25]. Учасник тестування відповідає на серію питань, за результатами яких

виявляється рівень його толерантності. Варто зазначити, що відповіді можуть залежати від психоемоційного стану респондента під час проходження тесту, а також від його готовності відповідати чесно та усвідомлено.

Ще одним методом оцінки рівня толерантності є соціометрія – дослідження міжособистісних відносин у групі. Завдяки цьому можна визначити неформальні лідерські позиції, ступінь згуртованості колективу, рівень взаємної симпатії чи відчуженості між студентами [25]. Він допомагає виявити можливі джерела конфліктів та запропонувати способи їхньої профілактики.

Для аналізу ставлення студентів до інших також застосовують анкетування, інтерв'ю та бесіди. Ці методи дозволяють отримати якісну інформацію про думки, установки та стереотипи, які існують у студентському середовищі. Наприклад, серія відкритих запитань у формі інтерв'ю дає змогу дослідити, як молодь розуміє поняття толерантності, які фактори впливають на їхні переконання та які ситуації вони вважають найскладнішими у питаннях міжособистісного прийняття [25].

Таким чином, формування толерантності в освітньому процесі майбутніх фахівців є комплексним завданням, що охоплює як зміст навчання, так і стиль педагогічної взаємодії. Важливу роль у цьому процесі відіграють викладачі, які, завдяки власній комунікативній компетентності, педагогічній майстерності та особистісному прикладу, сприяють формуванню у студентів ціннісного ставлення до різноманітності та взаємоповаги. Ефективними засобами розвитку толерантності є інтерактивні методи навчання, тренінги, рольові ігри, дискусії та волонтерська діяльність, що дозволяють студентам не лише опанувати знання, а й сформувати практичні навички толерантної поведінки. Сприятливе освітнє середовище, яке підтримує інклюзію, відкритість і міжкультурний діалог, є необхідною умовою для стійкого закріплення толерантності як професійно важливої якості майбутніх фахівців.

Висновки до I розділу

Толерантність є багатограним явищем, яке виходить далеко за межі звичної терпимості та охоплює такі аспекти, як емпатія, повага до відмінностей, відкритість до діалогу та здатність до співпраці. У контексті професійної підготовки студентів-психологів ця якість набуває особливого значення, оскільки визначає ефективність їхньої майбутньої взаємодії з клієнтами та колегами. Толерантність сприяє гармонізації стосунків у суспільстві, зменшенню рівня конфліктності та створенню сприятливого емоційного клімату в освітньому та професійному середовищі.

Процес формування толерантності є складним і залежить від багатьох факторів: особистісних рис, соціального досвіду, виховання та навчальної діяльності. Важливу роль у цьому відіграє освітнє середовище, яке має забезпечувати не лише передавання теоретичних знань, а й створення умов для практичного закріплення навичок толерантної взаємодії. Викладачі, завдяки своїм методам роботи, особистому прикладу та використанню інтерактивних технологій, можуть суттєво впливати на формування толерантності у студентів.

Особливу увагу слід приділяти методам, що сприяють розвитку рефлексії, емпатії та комунікативної компетентності. Використання тренінгів, рольових ігор, ситуаційного моделювання та волонтерської діяльності допомагає студентам не лише усвідомити значення толерантності, а й виробити відповідні поведінкові моделі. Застосування цифрових технологій та інноваційних методик у навчанні дозволяє розширити можливості формування толерантного ставлення до різних груп людей, що є надзвичайно актуальним у сучасному мультикультурному суспільстві.

Отже, розвиток толерантності серед студентів-психологів є важливим завданням, яке потребує комплексного підходу. Поєднання теоретичних знань із практичними методами навчання, формуванням емоційної стійкості та міжособистісної чутливості сприятиме підготовці фахівців, здатних ефективно працювати з різними категоріями клієнтів. Успішне формування

цієї якості в освітньому процесі є запорукою не лише професійної компетентності майбутніх психологів, а й загального рівня гуманності та взаєморозуміння в суспільстві.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

2.1. Організація та методи дослідження

Емпіричне дослідження цієї роботи спрямоване на визначення рівня толерантності студентів психологічних спеціальностей. Також воно має на меті вивчити особливості прояву толерантності у навчальному середовищі. Основною метою стало не лише кількісне визначення рівня толерантності, а й виявлення взаємозв'язків між окремими її складовими, зокрема здатністю до прийняття невизначеності, особливостями комунікативних установок та емоційно-ціннісного ставлення до іншого.

Дослідницький етап включав використання комплексу валідних психодіагностичних методик, серед яких були стандартизовані опитувальники, що дозволяють дослідити як загальний рівень розуміння один одного, так і супутні психосоціальні характеристики. Акцент було зроблено на таких аспектах, як схильність до діалогу, відкритість до нових поглядів, ставлення до невизначених ситуацій, а також гнучкість у міжособистісній взаємодії.

Отримані емпіричні дані піддавалися обробці з використанням методів кількісного аналізу (зокрема, математико-статистичних підрахунків), а також елементів якісного аналізу, що дало змогу виявити індивідуальні відмінності

у відповідях респондентів, з'ясувати особливості їхнього досвіду та глибше інтерпретувати отримані результати.

У межах емпіричного дослідження взяли участь дві групи студентів. Перша група включає 30 студентів, які навчаються в закладах вищої освіти таких як: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Південноукраїнський національний педагогічний імені К. Д. Ушинського, Одеський державний політехнічний університет за спеціальністю «Психологія». Вибірка охоплює 26 бакалаврів та 4 магістри, що дозволяє простежити формування й прояви толерантності на різних етапах професійної підготовки. Віковий діапазон респондентів становить від 19 до 32 років, що відображає як типову студентську молодь, так і більш зрілих осіб, які продовжують свою освіту чи змінили професійний вектор. Такий розподіл створює можливість для порівняння рівня толерантності в контексті особистісного та професійного досвіду. За статтю переважають жінки – їх у вибірці 20 осіб, чоловіків – 10. Гендерне співвідношення відповідає загальній тенденції домінування жінок серед студентів-психологів, що також може впливати на загальні показники та особливості прояву толерантності. Щодо форми навчання, у дослідженні взяли участь як студенти денної форми (18), так і ті, що навчаються дистанційно (12). Це дозволяє виявити можливі відмінності у сприйнятті та формуванні толерантності залежно від освітнього середовища та форми взаємодії з навчальним контекстом.

Друга група включала 18 студентів, які навчаються за спеціальностями, не пов'язаними з психологією. Ці учасники представляють різноманітні напрямки: гуманітарний, технічний та економічний. Респонденти здобувають освіту в таких закладах: Одеська державна академія будівництва та архітектури, Одеський державний аграрний університет, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеський державний політехнічний університет. До складу вибірки увійшло 17 бакалаврів і 1 магістр віком від 18 до 26 років, що охоплює переважно молодих студентів, які перебувають на початкових етапах свого навчального шляху. Гендерний

склад цієї групи був представлений 11 жінками та 7 чоловіками, що відображає більш збалансований розподіл порівняно з групою психологів. За формою навчання у дослідженні взяли участь 7 студентів денної форми та 11, що навчаються заочно або дистанційно. Включення цієї групи дозволяє розширити дослідницький контекст і порівняти особливості формування та прояву толерантності в студентів різних спеціальностей та форм навчання. Оскільки навчальні програми, освітнє середовище і комунікативні умови в гуманітарних, технічних та економічних напрямках суттєво відрізняються від психологічних, це надає можливість виявити вплив цих факторів на розвиток толерантності. Зокрема, можна проаналізувати, чи відрізняється сприйняття невизначеності, відкритість до нового та комунікативні навички між цими двома групами.

Таким чином, різноаспектний склад вибірки — як за спеціальностями, так і за формою навчання — забезпечує ширший зріз студентської молоді та створює умови для комплексного аналізу соціально-психологічних характеристик, які формують толерантність у різних освітніх контекстах. Це дає змогу не лише порівняти міжгрупові відмінності, а й дослідити внутрішні механізми, що впливають на міжособистісну взаємодію в різних навчальних середовищах.

Для досягнення поставленої мети було використано комплекс психодіагностичних методик, що забезпечують багатовимірний аналіз толерантності як особистісної характеристики. Однією з таких методик є методика діагностики комунікативної установки (за В. В. Бойком), що використовується для виявлення рівня комунікативної толерантності особистості, а також для аналізу специфічних аспектів спілкування, які можуть свідчити про схильність до інтолерантної поведінки. Цей інструмент дає змогу оцінити не лише загальний рівень терпимості у процесі комунікації, але й виявити окремі тенденції, що проявляються у взаємодії з іншими людьми. Зокрема, йдеться про такі характеристики, як неприйняття індивідуальності іншого, прагнення оцінювати оточуючих крізь призму

власних уявлень і цінностей, а також нетерпимість до особистісного дискомфорту, який може виникати у процесі спілкування [20]. Методика є інформативним інструментом для дослідження міжособистісної взаємодії, особливо у професійних сферах, де комунікація відіграє ключову роль - зокрема, у діяльності практичного психолога. Водночас її застосування у групі непсихологів дозволяє оцінити загальні тенденції у формуванні комунікативної толерантності в студентському середовищі з різним професійним фокусом.

У цьому контексті доцільним є також використання методики толерантності до невизначеності, розробленої американським психологом С. Баднером. Вона дозволяє оцінити здатність особистості функціонувати в умовах нестачі інформації, непередбачуваності та новизни, що нерідко супроводжують як професійне середовище, так і міжособистісну взаємодію. Саме толерантність до невизначеності вважається важливою особистісною рисою, яка виявляється у схильності бачити в складних ситуаціях не загрозу, а потенціал для розвитку. Люди з високим рівнем цієї якості можуть зберігати впевненість навіть у ситуаціях високої ентропії, швидко адаптуватися до нових обставин, приймати відповідальні рішення без надмірних сумнівів і страху перед помилками. Натомість особи з низьким рівнем зазвичай демонструють високий рівень тривожності, потребу в структурованості, уникання складних або неоднозначних ситуацій, а також прагнення до чітких, зрозумілих інструкцій і стабільного середовища [19]. Застосування цієї методики у дослідженні обох груп дало змогу порівняти готовність студентів психологічного та непсихологічного напрямів до ефективної діяльності в умовах невизначеності.

Продовжуючи аналіз інструментів, використаних у дослідженні, нами була використана методика експрес-опитувальник «Індекс толерантності», розроблений Г.У. Солдатовою, О.А. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим та Л.А. Шайгеровою. Ця методика створена для комплексної діагностики загального рівня толерантності особистості, спираючись на вітчизняний і зарубіжний

досвід вивчення соціально-психологічних установок [22]. Опитувальник містить твердження, які відображають як загальне ставлення людини до навколишнього світу, так і специфіку її взаємодії з різними соціальними групами. Зокрема, діагностуються такі установки, як готовність до конструктивного діалогу, прийняття інакшості, повага до інших культур, а також рівень внутрішньої відкритості й емпатії. Особливу увагу приділено таким аспектам, як ставлення до етнічних і соціальних меншин, людей з ментальними особливостями, осіб із низьким соціальним статусом тощо. Структура методики включає три субшкали: етнічна толерантність, соціальна толерантність та толерантність як особистісна риса, що дозволяє здійснити глибокий і багатовимірний аналіз відповідної характеристики. Застосування цієї методики є цінним для дослідження готовності особистості до взаємодії в полікультурному середовищі, а також для оцінки її здатності до емпатії, прийняття різноманітності та запобігання упередженому ставленню до інших [22]. Інтеграція результатів по обох групах сприяла виявленню подібностей і відмінностей у формуванні толерантності залежно від профілю навчання та професійної спрямованості.

Збір даних здійснювався у дистанційному форматі з використанням онлайн-опитувальника, створеного за допомогою платформи Google Forms. Такий підхід забезпечив зручність для респондентів, так як вони могли перебувати в звичній і добре знайомій обстановці, де не потрібно нікуди йти, де відсутній психологічний дискомфорт, пов'язаний з присутністю інтерв'юера. Посилання на форму надсилалося через месенджери. Перед початком заповнення учасники ознайомлювалися з короткою інструкцією до кожної методики. Респонденти самостійно могли обирати час для заповнення анкети, що покращувало їхню мотивацію [24].

Важливою умовою проведення дослідження було дотримання принципів добровільності, анонімності та етичних норм. Під час діагностики суворо дотримувалися конфіденційності, зберігаючи таємницю цілей дослідження та значущості окремих показників. Учасники мали право бути повністю

поінформованими про способи та цілі використання отриманих результатів, і жоден респондент не піддавався обстеженню шляхом обману або примусу. Етичні принципи психодіагностики, яких дотримувалися у дослідженні, передбачали нерозголошення результатів без згоди випробуваного, використання безпечних методик, що не завдають шкоди здоров'ю чи соціальному статусу, а також неупереджене ставлення до учасників і науково обґрунтовану інтерпретацію даних [14].

Таким чином, ретельно сформована вибірка та використання валідних психодіагностичних методик забезпечили високу достовірність і повноту отриманих емпіричних даних. Залучення студентів різних спеціальностей, віку, статі та форми навчання дало можливість простежити особливості формування толерантності в різних умовах професійної підготовки. Комплексний підхід до оцінки толерантності, що охоплює як когнітивні, так і емоційно-поведінкові компоненти, створив міцну основу для всебічного та глибокого аналізу досліджуваної характеристики. Важливою складовою успішності дослідження стало дотримання етичних норм, що сприяло об'єктивності та надійності отриманих результатів. Загалом, виконані заходи стали важливим кроком на шляху до досягнення мети — вивчення толерантності як професійно значущої якості майбутніх психологів.

2.2. Результати емпіричного дослідження

У ході емпіричного дослідження, присвяченого вивченню толерантності до невизначеності, було використано методику, розроблену С. Баднером. Вона дає змогу оцінити загальний рівень індивідуальної готовності до сприйняття невизначених, нових, складних або нерозв'язних ситуацій, які часто супроводжують професійну діяльність психолога.

На першому етапі були проаналізовані результати групи студентів, які навчаються на спеціальності "психологія". Із 30 опитаних студентів

спеціальності «психологія», 18 осіб (60 %) продемонстрували високий рівень толерантності до невизначеності (понад 70 балів), 11 осіб (36,7 %) — середній рівень (51–70 балів), і лише один респондент (3,3 %) мав низький показник (16–50 балів), що свідчить про уміння ефективно діяти і приймати рішення в ситуаціях неповної або суперечливої інформації, здатність приймати конфлікт і напруження, що виникають у двоїстих ситуаціях, протистояти роздробленості інформації та не почуватися при цьому незатишно [31]. На шкалі «Новизна» більшість учасників (22 особи) мають середній рівень, 7 — високий, низьких показників не виявлено. На шкалі «Складність» високий рівень виявлено у 27 респондентів, середній — у 3, низького рівня немає. Шкала «Нерозв'язність» демонструє більш розподілені результати: 5 респондентів — низький рівень, 22 — середній, 3 — високий.

Далі ми проаналізували результати групи непсихологів. У контрольній групі результати виявилися більш розподіленими: 3 респонденти (16,7 %) мають низький рівень толерантності до невизначеності (42–47 балів), 6 (33,3 %) — середній (55–67 балів), і 8 (44,4 %) — високий (72–107 балів). За шкалою «Новизна» низьких результатів не спостерігалось, 9 респондентів мали середній рівень (13–21 бал), 7 — високий (22–26 балів). За шкалою «Складність» переважає середній рівень (11 осіб), ще 6 учасників мають високі показники. Шкала «Нерозв'язність» демонструє такі результати: 11 осіб — середній рівень, 7 — високий, низьких значень не зафіксовано.

Результати дослідження толерантності до невизначеності за методикою С. Баднера зображено у додатку А.

Для глибшого аналізу результатів нами були розраховані статистичні показники для кожної шкали методики С. Баднера в обох групах: студентів-психологів та непсихологів. У таблицях 2.2.1., 2.2.2. наведено середнє арифметичне значення (М), мінімальний і максимальний бал, медіану, а також стандартне відхилення для шкал «Новизна», «Складність», «Нерозв'язність» та загального рівня толерантності до невизначеності.

Таблиця 2.2.1.

Статистичні показники за методикою С. Баднера у групі психологів

Шкала	Середнє (М)	Мін	Макс	Медіана	Станд. відхилення
Загальний бал	70.6	50	112	70.5	11.9
Новизна	18.87	11	29	18	4.79
Складність	39.53	27	63	39	6.70
Нерозв'язність	12.57	8	21	12	3.12

Таблиця 2.2.2.

Статистичні показники за методикою С. Баднера у групі непсихологів

Шкала	Середнє (М)	Мін	Макс	Медіана	Станд. відхилення
Загальний бал	71.6	42	107	71	18.1
Новизна	20.38	13	26	20.5	3.65
Складність	36.17	22	60	33.5	12.3
Нерозв'язність	15.5	9	21	15.5	3.1

Як видно з таблиць, загальний рівень толерантності до невизначеності в обох групах є подібним за середнім значенням: 70.6 бала у студентів-психологів і 71.6 бала у представників контрольної групи. Однак у групі непсихологів спостерігається вища варіативність результатів, що підтверджується більшим значенням стандартного відхилення (18.1 проти 11.9).

Щодо окремих шкал, непсихологи демонструють дещо вищий середній рівень сприйняття новизни (20.38 проти 18.87 у психологів), що може свідчити про більшу відкритість до нових ситуацій. Також у них вищі показники за шкалою «Нерозв'язність» (15.5 проти 12.57), що може вказувати

на кращу здатність витримувати ситуації, які не мають однозначного вирішення.

Водночас студенти-психологи мають вищі результати за шкалою «Складність» (39.53 проти 36.17), що свідчить про вищу толерантність до складних, багатозначних ситуацій, які потребують тривалого аналізу або неоднозначних рішень.

Таким чином, хоча загальний рівень толерантності до невизначеності є подібним у двох групах, характер сприйняття різних аспектів невизначеності відрізняється залежно від професійної підготовки. Психологи краще реагують на складні ситуації, тоді як непсихологи — на новизну та нерозв'язність.

Для перевірки статистичної значущості відмінностей між студентами-психологами та студентами інших спеціальностей за рівнем толерантності до невизначеності було використано U-критерій Манна–Уїтні, так як цей метод підходить для порівняння двох незалежних груп, коли вибірки мають різну кількість учасників.

Отримані результати наведено в таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3.

Результати порівняння груп за методикою С. Баднера за допомогою U-критерію Манна–Уїтні

Шкала	U-статистика	P-значення
Загальний рівень	276.5	0.898
Новизна	203.5	0.159
Складність	356.0	0.068
Нерозв'язність	115.0	0.001

Згідно з аналізом, статистично значуща різниця між групами психологів та непсихологів виявлена лише за шкалою “Нерозв'язність” ($p < 0.05$). Це свідчить про те, що ці дві групи відрізняються за рівнем толерантності до нерозв'язних ситуацій. Тобто студенти з інших спеціальностей мають вищу

інтолерантність до невизначеності в нерозв'язних ситуаціях, частіше відчуваючи фрустрацію та напругу при відсутності чіткого рішення. Психологи, навпаки, демонструють більш психологічну стійкість і здатність адаптуватися, що може бути пов'язано з їхніми особистісними якостями та професійною підготовкою до роботи з неоднозначністю. Але при цьому інші показники (Загальний рівень толерантності, Новизна, Складність) статистично значущих відмінностей не продемонстрували.

Для дослідження зв'язків між різними аспектами толерантності до невизначеності у двох групах – психологів та непсихологів, застосували коефіцієнт кореляції Спірмена.

Отримані результати наведені у таблиці 2.2.4.

Таблиця 2.2.4.

Кореляції між складовими за методикою С. Баднера (ρ Спірмена)

Змінна 1	Змінна 2	Rs (ρ)	P-значення	Група
Толерантність	Новизна	0.6818	0.0000	Психологи
Толерантність	Складність	0.8135	0.0000	Психологи
Толерантність	Нерозв'язність	0.4302	0.0177	Психологи
Новизна	Складність	0.3745	0.0414	Психологи
Новизна	Нерозв'язність	0.1047	0.05820	Психологи
Складність	Нерозв'язність	0.2613	0.1631	Психологи
Толерантність	Новизна	0.8710	0.0000	Непсихологи
Толерантність	Складність	0.9643	0.0000	Непсихологи
Толерантність	Нерозв'язність	0.7854	0.0001	Непсихологи
Новизна	Складність	0.8507	0.0000	Непсихологи
Новизна	Нерозв'язність	0.7021	0.0012	Непсихологи
Складність	Нерозв'язність	0.8560	0.0000	Непсихологи

Ми бачимо, що у групі психологів було виявлено кілька значущих зв'язків: найсильніший — між загальним рівнем толерантності та

сприйняттям складності ситуацій ($r_s = 0.8135$, $p < 0.001$). Це означає, що чим вищий загальний рівень толерантності, тим більше вони бачать ситуації складними. Також були помірні зв'язки між толерантністю і новизною ($r_s = 0.6818$, $p < 0.001$), а також толерантністю і нерозв'язністю ($r_s = 0.4302$, $p = 0.0177$). Інші зв'язки були слабшими або незначущими.

У групі непсихологів всі зв'язки між цими показниками були дуже сильними і значущими ($r_s > 0.70$, $p < 0.01$). Особливо виражений зв'язок між загальним рівнем толерантності та складністю ($r_s = 0.9643$, $p < 0.001$), а також між складністю і нерозв'язністю ($r_s = 0.8560$, $p < 0.001$). Загалом можна зробити висновок, що у непсихологів різні складові толерантності до невизначеності тісно пов'язані між собою, тоді як у психологів ці аспекти більш окремі й проявляються індивідуальніше. Це може свідчити, що психологи більш розвинено розрізняють і усвідомлюють різні складові толерантності.

У межах емпіричного дослідження нам було також оцінено рівень комунікативної толерантності за методикою В.В. Бойка, яка дозволяє визначити терпимість у процесі спілкування за сукупністю поведінкових ознак.

За загальною сумою балів серед психологів було виявлено, що 4 особи мають високий рівень толерантності (0–45 балів) Це свідчить про їхню здатність терпимо ставитися до інших людей, приймати і переносити неприємні або неприйнятні, на їхню думку, психічні стани, риси та вчинки партнерів по взаємодії [18], 22 респонденти демонструють середній рівень (46–75 балів), 4 учасники набрали понад 75 балів, що свідчить про низький рівень толерантності. У групі непсихологів розподіл рівнів був наступним: 0 респондентів продемонстрували високий рівень терпимості, 9 — середній, 9 — низький.

Аналіз окремих шкал, які відображають різні аспекти комунікативної терпимості, показав наступне. За шкалою, що характеризує вміння розуміти і приймати індивідуальність інших, серед психологів 4 особи мали високі

показники терпимості, 16 — середні, 10 — низькі; серед непсихологів високі показники зафіксовано у 2 респондентів, середні — у 5, низькі — у 11. Оцінка інших через призму власного еталону виявилася менш проблемною: серед психологів жоден не отримав низьких балів, 9 мали середні, а 21 — високі; у непсихологів відповідно 1, 5 та 12 осіб. За категоричністю або консерватизмом в оцінках інших, серед психологів високий рівень терпимості виявили 3 респонденти, середній — 17, низький — 10; у непсихологів — 2, 4 і 12 відповідно. Відкритість до прояву неприємних почуттів у спілкуванні мала подібний розподіл: серед психологів 4 високі, 15 середніх, 11 низьких, серед непсихологів — 2, 6, 10. Прагнення не переробляти і не перевиховувати партнера було характерне для 3 психологів із високим рівнем терпимості, більшість — 18 — мала середній рівень, а 9 — низький; у непсихологів цей показник розподіляється як 1, 6 і 11 відповідно. Бажання не підлаштовувати партнера під себе було низьким у більшості (5 психологів і 4 непсихологів), середнім у 23 і 6 відповідно, а високий рівень терпимості зустрічався у 2 психологів та 2 непсихологів. Здатність пробачати партнера помилки, незграбність та випадкові неприємності у психологів показала 4 високих, 17 середніх і 9 низьких рівнів терпимості; у непсихологів — 2, 5 і 11 відповідно. Терпимість до фізичного або психічного дискомфорту партнера була загалом високою: жоден психолог не мав низьких балів, 6 середніх, 24 високих; у непсихологів — 2 низьких, 6 середніх, 10 високих. Здатність пристосовуватися до характерів, звичок або домагань інших була низькою у 13 психологів і 7 непсихологів, середньою — у 15 і 6, високою — у 2 та 5 відповідно.

Результати дослідження комунікативної толерантності за методикою В.В. Бойко зображено у додатку Б.

З метою детальнішого аналізу отриманих даних нами було проведено розрахунок основних статистичних показників, які можна побачити у таблиці 2.2.5.

Описові статистики для групи психологів та непсихологів за методикою В.В.

Бойка

Група	Середнє (М)	Мін	Макс	Медіана	Станд. відхилення
Психологи	53.97	20	105	55.0	16.68
Непсихологи	76.28	50	102	75	15.25

Оскільки методика охоплює дев'ять окремих шкал, для узагальнення результатів і забезпечення зручності порівняння між двома групами — студентами-психологами та непсихологами — нами було використано інтегральний показник суми балів за всіма шкалами кожного респондента. Це дало змогу оцінити загальний рівень комунікативної нетерпимості, де вищі показники балів свідчать про нижчий рівень комунікативної толерантності. Результати показали, що в групі психологів середнє значення інтегрального показника становить $M = 53.97$ балів при стандартному відхиленні $SD = 16.68$, з мінімальним значенням 20 балів, максимальним — 105, та медіаною 55.0. У групі непсихологів середнє значення виявилось вищим — $M = 76.28$, $SD = 15.25$, із мінімальним значенням 50, максимальним — 102, та медіаною 75.

Можна прийти до висновку, що учасники з групи психологів у середньому мають нижчий рівень комунікативної нетерпимості (тобто вищу толерантність), ніж представники групи непсихологів. Більший розкид значень у групі психологів також може свідчити про більшу варіативність особистісних установок і стилів спілкування, властивих цій професійній категорії.

Для перевірки статистичної значущості відмінностей між студентами-психологами та непсихологами за рівнем комунікативної толерантності було використано критерій Манна — Уїтні.

Отримані результати можна подивитися у таблиці 2.2.6.

Результати порівняння груп за методикою В.В. Бойка за допомогою U-критерію Манна–Уїтні

Шкала	U-статистика	P-значення
Загальний рівень	78.5	0.000047

Як ми бачимо, результати показали наявність статистично значущої різниці між двома групами: $U = 78.5$, $p = 0.000047$. Це свідчить про те, що рівень комунікативної толерантності у студентів-психологів істотно вищий, ніж у студентів інших спеціальностей. Тобто можна припустити, що вплив фахової підготовки на формування толерантності у спілкуванні підтвердилося емпірично.

З метою дослідження рівня толерантності в межах емпіричного етапу нами було використано методику “Індекс толерантності”. Цей інструмент дозволяє виявити ступінь відкритості, терпимості, прийняття чужої думки, поведінки або способу життя, а також рівень готовності до конструктивної взаємодії в умовах різноманітності.

У групі студентів-психологів переважна більшість респондентів – 28 осіб продемонстрували середній рівень загальної толерантності. Лише одна особа виявила високий рівень, а ще одна — низький. Тобто ми бачимо, що психологи загалом мають збалансований рівень толерантності, без значних крайнощів.

У групі непсихологів ситуація дещо інша: середній рівень толерантності виявлено у 13 осіб, тобто теж у більшості. Водночас низький рівень зафіксовано у 4 респондентів, що є суттєвою часткою групи, а високий рівень — лише в одній людині. Це може свідчити про меншу сформованість толерантних установок у студентів непсихологічних спеціальностей.

Наступним кроком ми проаналізували рівень етнічної толерантності, у групі студентів-психологів здебільшого знаходиться в межах середніх показників: 21 респондент продемонстрував середній рівень. Високий рівень

етнічної толерантності виявлено у 7 осіб, що вказує на відкритість та повагу до різних способів життя, думок і вірувань, що є важливою основою для міжкультурного порозуміння [15] у частини майбутніх психологів. Лише 2 респонденти мали низький рівень, що може вказувати на окремі випадки негативного ставлення до представників інших етнічних груп.

У групі непсихологів спостерігається подібна тенденція, але з дещо гіршими результатами: 13 респондентів продемонстрували середній рівень етнічної толерантності, 2 особи — високий рівень, тоді як 3 респонденти мали низький рівень. Це свідчить про менш виражену етнічну толерантність у порівнянні з групою студентів-психологів.

По шкалі соціальної толерантності а саме ступінь емоційного налаштування й поведінки людини щодо інших людей, що не обмежується тільки позитивним ставленням, а передбачає готовність до прийняття соціальної різноманітності, повагу до представників різних соціальних груп та уникнення упередженості [30], в групі студентів-психологів переважна більшість, а саме 24 особи, показали середній рівень. Водночас 5 респондентів мають низький рівень, що свідчить про певні труднощі або упередження у ставленні до різних соціальних груп. Лише одна особа демонструє високий рівень соціальної толерантності, що вказує на розвинені толерантні установки у сфері соціальної взаємодії.

Серед непсихологів також домінує середній рівень толерантності, який виявили 13 осіб. Низький рівень соціальної толерантності зафіксовано у 4 респондентів, а високий рівень — у одного. Загалом ці результати свідчать про подібний розподіл толерантності в обох групах, хоча у психологів трохи більше представників з низькими показниками.

Результати шкали толерантності як риси особистості показали наступне: У групі студентів-психологів більшість респондентів, а саме 26 осіб, мають середній рівень толерантності як риси особистості. Водночас 4 особи продемонстрували низький рівень, що може свідчити про наявність певних

особистісних рис, що ускладнюють толерантне ставлення до оточуючих. Високих показників у цій субшкалі серед психологів не виявлено.

Серед непсихологів також переважає середній рівень толерантності як риси особистості, який продемонстрували 13 осіб. 5 респондентів мають низький рівень, а високий рівень серед цієї групи відсутній. Це вказує на подібний розподіл особистісних характеристик, пов'язаних з толерантністю, у обох групах, з дещо більшою кількістю осіб із низьким рівнем у групі непсихологів.

Результати дослідження за методикою методика «Індекс толерантності» наведено у додатку В.

Для глибшого аналізу результатів нами були розраховані статистичні показники для кожної шкали методики «Індекс толерантності» в обох групах: студентів-психологів та непсихологів. У таблицях нижче наведено середнє арифметичне значення (М), мінімальний і максимальний бал, медіану, а також стандартне відхилення для субшкал «Етнічна толерантність», «Соціальна толерантність», «Толерантність як риса особистості» та загального рівня толерантності.

Це можна розглянути на таблицях 2.2.7. та 2.2.8.

Таблиця 2.2.7.

Статистичні показники за методикою «Індекс толерантності» у групі психологів

Шкала	Середнє (М)	Мін	Макс	Медіана	Станд. відхилення
Загальний рівень	76.7	52	102	76	11.2
Етнічна толерантність	25.6	16	34	26	5.0
Соціальна толерантність	26.0	13	39	26	5.1

Толерантність як риса особистості	23.4	17	31	23	3.4
-----------------------------------	------	----	----	----	-----

У групі студентів-психологів середній загальний рівень толерантності становить 76.7 балів, що відповідає середньому рівню за нормативами методики. Медіана (76) свідчить про збалансованість розподілу результатів у цій групі. Мінімальне значення – 52 бали, максимальне – 102, що вказує на наявність окремих респондентів з низьким та високим рівнями толерантності. Стандартне відхилення 11.2 демонструє помірну варіабельність показників серед учасників. Щодо субшкал, середні значення коливаються в межах від 23.4 до 26.0 балів, що свідчить про приблизно однаковий рівень розвитку різних аспектів толерантності у психологів, із помірною розкидкою показників.

Таблиця 2.2.8.

Статистичні показники за методикою «Індекс толерантності» у групі непсихологів

Шкала	Середнє (М)	Мін	Макс	Медіана	Станд. відхилення
Загальний рівень	70.8	49	97	67	12.5
Етнічна толерантність	24.1	17	33	24	4.3
Соціальна толерантність	23.6	15	34	23	5.0
Толерантність як риса особистості	21.6	17	30	21	3.5

У групі непсихологів середній загальний рівень толерантності дещо нижчий і становить 70.8 балів, що також належить до середнього рівня, але ближче до його нижньої межі. Медіана 67 балів та мінімум 49 балів вказують на більшу кількість респондентів із помірковано низькими показниками, тоді як максимум 97 балів демонструє, що є учасники з відносно високим рівнем толерантності. Стандартне відхилення 12.5 свідчить про більшу різноманітність результатів порівняно з групою психологів. Серед субшкал у непсихологів спостерігаються нижчі середні значення (від 21.6 до 24.1 балів), що може вказувати на менш виражені аспекти толерантності в цій групі та більшу варіабельність. Тому можна припустити, що студенти-психологи мають дещо вищий рівень толерантності як у цілому, так і за окремими її аспектами, порівняно з непсихологами, це може бути пов'язано з професійною підготовкою та особливостями формування цінностей і установок у психологічній освіті.

З метою виявлення статистично значущих відмінностей у рівні толерантності до невизначеності між студентами-психологами та студентами інших спеціальностей було проведено аналіз за допомогою U-критерію Манна–Уїтні. Результати наведено у таблиці 2.2.9. нижче:

Таблиця 2.2.9.

Результати порівняння груп за методикою «Індекс толерантності» за допомогою U-критерію Манна–Уїтні

Шкала	U-статистика	P-значення
Загальний рівень	358.0	0.062
Етнічна толерантність	321.5	0.276
Соціальна толерантність	347.5	0.100
Толерантність як риса особистості	325.5	0.079

Як ми бачимо, за жодною з досліджуваних шкал не було виявлено статистично значущих відмінностей між студентами-психологами та непсихологами (за критерієм $p < 0.05$), однак за загальним рівнем толерантності та шкалою особистісної толерантності помітна тенденція до вищих показників у студентів-психологів

Для дослідження зв'язків між різними аспектами толерантності у двох групах — психологів та непсихологів — застосували коефіцієнт кореляції Спірмена. Отримані результати наведені у таблиці 2.2.10.

Таблиця 2.2.10.

Кореляції між складовими за методикою «Індекс толерантності» (ρ Спірмена)

Групи	Етнічна/Соціальна	Етнічна/Особистісна	Етнічна/Загальний	Соціальна/Особистісна	Соціальна/Загальний	Особистісна/Загальний
Психологи	0.52	0.36	0.83	0.48	0.84	0.67
Непсихологи	0.50	0.42	0.78	0.46	0.82	0.71

Можна побачити, що у групі студентів-психологів виявлено сильні позитивні кореляції між етнічною та соціальною толерантністю ($r_s = 0.52$), а також між цими двома показниками та загальним рівнем толерантності ($r_s = 0.83$ і $r_s = 0.84$ відповідно). Помірний зв'язок спостерігається між толерантністю як особистісною рисою та іншими шкалами: з соціальною толерантністю ($r_s = 0.48$) та з загальним показником ($r_s = 0.67$). Найслабшою виявилася кореляція між етнічною толерантністю та толерантністю як рисою особистості ($r_s = 0.36$), хоча вона все одно залишається позитивною. У групі непсихологів

результати в цілому подібні, хоча деякі зв'язки є дещо сильнішими. Найвищий рівень кореляції знову зафіксовано між соціальною та загальною толерантністю ($r_s = 0.82$), а також між етнічною толерантністю та загальним рівнем ($r_s = 0.78$). Помірний зв'язок спостерігається між толерантністю як рисою та іншими шкалами, зокрема з соціальною толерантністю ($r_s = 0.46$) і загальним результатом ($r_s = 0.71$). Показник між етнічною та особистісною толерантністю також виявився вищим, ніж у психологів ($r_s = 0.42$).

Таким чином, в обох групах спостерігається узгодженість між окремими аспектами толерантності, що свідчить про їх взаємозв'язок. У цілому, загальний рівень толерантності значною мірою визначається рівнем етнічної та соціальної толерантності, тоді як особистісна складова демонструє менш виражені, але стабільні зв'язки з іншими шкалами.

Аналіз емпіричних даних, отриманих за трьома методиками, дає змогу глибше зрозуміти особливості прояву різних аспектів толерантності у студентів-психологів і респондентів інших спеціальностей. Загальна тенденція, що простежується у всіх трьох діагностичних підходах, полягає у тому, що студенти психологічного профілю демонструють вищу готовність до прийняття іншого, кращу адаптацію до невизначеності та більш виражену комунікативну гнучкість.

Згідно з методикою С. Баднера, у групі психологів спостерігається переважання високого рівня цієї якості. Шістдесят відсотків респондентів у цій групі виявили високий рівень загального показника толерантності до невизначеності. Це свідчить про їхню здатність зберігати ефективність мислення й поведінки у складних і непередбачуваних ситуаціях. У непсихологів цей показник виявився помітно нижчим: лише 44% мали високий рівень, решта — середній або низький. Зокрема, за шкалою «Складність» психологи набрали вищі бали, що вказує на кращу адаптацію до суперечливої або незрозумілої інформації, а також готовність шукати нестандартні рішення.

Методика В.В. Бойка дозволила оцінити рівень комунікативної толерантності. І тут було виявлено суттєві міжгрупові відмінності. У групі студентів-психологів домінує середній рівень комунікативної толерантності, а в чотирьох осіб зафіксовано високий. Натомість у групі непсихологів не було жодного випадку високого рівня, половина опитаних продемонстрували низьку комунікативну толерантність. Важливо відзначити, що за такими шкалами, як терпимість до помилок, терпимість до прояву негативних емоцій, розуміння індивідуальності іншої людини, психологи демонстрували більшу прийнятність до партнера по спілкуванню. Це може бути пов'язано не лише з особистими якостями, а й з професійною орієнтацією, що формує установку на емпатію, рефлексію і прийняття.

Щодо результатів, отриманих за методикою “Індекс толерантності”, яка відображає загальну установку на відкритість до різноманітності, тут також спостерігається помітна перевага студентів-психологів. Більшість представників цієї групи (28 із 30) мали середній рівень толерантності, ще одна особа — високий. У той час як серед непсихологів 4 респонденти мали низький рівень, що свідчить про менш сформовані установки на прийняття іншості. Важливо звернути увагу на результати за окремими складовими індексу. Зокрема, етнічна толерантність була виражена сильніше у психологів: у них було 7 випадків високого рівня, тоді як у непсихологів — лише 2. Соціальна толерантність, яка характеризує готовність приймати соціально відмінних людей, мала досить суперечливу динаміку: дещо більше низьких рівнів виявлено саме в групі психологів, хоча й відмінність незначна. Толерантність як риса особистості виявилася на приблизно однаковому рівні у двох групах, проте серед непсихологів було дещо більше низьких оцінок.

Гендерний аспект виявив певні відмінності у показниках. Так, жінки, які становили більшість вибірки, загалом демонстрували вищий рівень загальної, соціальної та комунікативної толерантності. Їхні результати частіше відповідали середньому або високому рівню за різними шкалами, що свідчить про розвинену здатність до прийняття інших, розуміння

відмінностей і здатність до читання емоцій оточуючих [8]. У чоловіків частіше фіксувалися результати, що відповідають середньому або низькому рівню. Це може свідчити про більшу критичність у сприйнятті соціального різноманіття або меншу схильність до адаптивного міжособистісного спілкування.

Віковий зріз також показав певні тенденції. Учасники віком 25 років і старше (здебільшого студенти старших курсів і магістратури) у більшості випадків демонстрували високі або наближені до високих рівні толерантності, що може бути пов'язано як з віковою психологічною зрілістю, так і з більшим досвідом професійної підготовки. Молодші учасники дослідження частіше демонстрували коливання у рівнях толерантності, тенденцію до інтолерантних установок - особливо у сферах прийняття особистісної чи соціальної відмінності. Адже для представників цієї вікової групи типовим є прояв максималізму, категоричності оцінок [28].

Форма навчання також відіграє роль. Студенти, що навчаються очно (офлайн), зазвичай демонстрували дещо вищі показники загальної й міжособистісної толерантності. Це можна пояснити їхнім безпосереднім досвідом взаємодії з викладачами, одногрупниками та іншими людьми у реальному середовищі, що сприяє розвитку навичок прийняття, співпраці та емоційної стійкості. Ті ж, хто здобуває освіту дистанційно (онлайн), виявляли загалом середній рівень толерантності, з поодинокими випадками як високих, так і низьких показників. Адже брак фізичної присутності може обмежувати можливості для особистої взаємодії. А це важливо для розвитку соціальних навичок та емоційного інтелекту [39].

Крім того, більшість респондентів оцінили важливість розвитку толерантності у професійній підготовці психолога на максимальну кількість балів (5 із 5), що вказує на усвідомлення значущості цієї якості для майбутньої фахової діяльності. Дев'ятеро поставили 4 бали, а одна особа - 3 бали. Це також свідчить про те, що навіть за наявності певних індивідуальних коливань у рівні толерантності, учасники загалом розуміють

її професійну цінність і потенціал для розвитку, адже бути психологом – це означає бути готовим зустріти особистість будь якого характеру і темпераменту з чужим для нього світом, світом в якому є проблема, і який би той світ не був йому чужд і неприємний він повинен прийняти його і працювати з ним [34].

Узагальнюючи всі результати, можна зробити висновок, що студенти-психологи в цілому демонструють вищий рівень сформованості толерантності в її різних проявах — від когнітивного прийняття невизначеності до комунікативної гнучкості та загальної установки на відкритість. Це, найімовірніше, є наслідком як особистісного відбору абітурієнтів, які обирають психологію як фах, так і впливу професійної підготовки, що передбачає вивчення особистості людини, розвитку емпатії, рефлексії, активного слухання й інших навичок, що безпосередньо пов'язані з толерантною поведінкою. У свою чергу, більш низькі показники у групі непсихологів можуть свідчити про недостатню увагу до розвитку відповідних якостей у межах їхньої професійної підготовки.

Висновки до II розділу

Таким чином, ретельно сформована вибірка та використання валідних психодіагностичних методик забезпечили високу достовірність і повноту отриманих емпіричних даних. Залучення студентів різних спеціальностей, віку, статі та форми навчання дало можливість простежити особливості формування толерантності в різних умовах професійної підготовки. Комплексний підхід до оцінки толерантності, що охоплює когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, дозволив глибше зрозуміти механізми її прояву у студентському середовищі. Дотримання етичних норм сприяло об'єктивності та надійності результатів, що в сукупності забезпечило

виконання поставлених завдань і досягнення загальної мети дослідження — вивчення толерантності як професійно значущої якості майбутніх психологів.

Тобто загалом, можна зробити висновок, що студенти-психологи загалом демонструють вищий рівень сформованості толерантності у всіх її вимірах — як у здатності приймати невизначеність, так і в комунікативній сфері та загальній установці на відкритість до інших. На відміну від них, респонденти з групи непсихологів виявили нижчий рівень готовності до взаємодії в умовах різноманітності, менш виражену емоційну стриманість і нижчу толерантність до незрозумілих чи незвичних ситуацій. Це підтверджує гіпотезу про те, що професійна підготовка в галузі психології сприяє розвитку в студентів важливих особистісних якостей, зокрема толерантності, що є основою для ефективної професійної діяльності в майбутньому.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було детально проаналізовано поняття толерантності, розглянуто її різні складові та визначено ключову роль у професійній діяльності психолога. Толерантність постає як багатогранна характеристика особистості, що охоплює не лише прийняття різноманітності поглядів, культурних особливостей та соціальних відмінностей, а й розвиток емпатії — здатності відчувати та розуміти емоційний стан іншої людини. Вона також включає повагу до індивідуальності співрозмовника та готовність до конструктивної взаємодії навіть у складних чи конфліктних ситуаціях. Толерантність виступає необхідною умовою ефективної професійної діяльності психолога, адже саме вона забезпечує гармонійне спілкування з клієнтами, колегами та іншими учасниками професійного процесу. Наявність толерантного ставлення допомагає знизити рівень конфліктності, сприяє вирішенню суперечок шляхом взаєморозуміння і підтримки, а також створює сприятливий емоційний клімат у робочому середовищі. З огляду на це, толерантність можна розглядати як фундаментальну якість, що визначає не лише міжособистісну ефективність, а й загальний рівень професійної компетентності майбутніх психологів, які мають бути готовими працювати з різними групами населення, враховуючи їх індивідуальні потреби та особливості.

Вивчення механізмів формування толерантності у студентів-психологів у процесі навчання показало, що цей процес має комплексний і багатофакторний характер, що залежить від взаємодії особистісних, соціальних та освітніх чинників. Одним із ключових факторів є освітнє середовище, яке не обмежується передачею теоретичних знань, а створює сприятливі умови для практичного закріплення та розвитку навичок толерантної взаємодії. Використання активних методів навчання, таких як тренінги, рольові ігри, волонтерська діяльність та ситуаційне моделювання, сприяє формуванню у студентів емпатії — здатності усвідомлювати емоції інших людей, розвитку рефлексії — вміння критично оцінювати власну поведінку та ставлення, а також комунікатив-

ної компетентності і емоційної стійкості. Саме ці навички становлять основу толерантної поведінки і є визначальними у формуванні особистісних якостей, необхідних для професійної діяльності психолога. Крім того, інтеграція таких методик у навчальний процес сприяє розвитку відкритості до різноманіття і підвищує готовність майбутніх фахівців ефективно працювати в мультикультурному та міжособистісно складному середовищі. Таким чином, навчальний процес виступає потужним механізмом, який формує у студентів-психологів необхідні для професії цінності та поведінкові моделі толерантності.

Дослідження рівня толерантності серед студентів-психологів та представників групи непсихологів показало, що студенти психологічного профілю загалом характеризуються вищим рівнем сформованості толерантності у різних її вимірах. Це стосується як когнітивної готовності приймати невизначеність та різноманітність, так і розвитку комунікативної гнучкості — здатності адаптуватися до різних соціальних ситуацій і вести конструктивний діалог, а також загальної установки на відкритість і повагу до іншого. Отримані результати свідчать про те, що професійна підготовка в галузі психології має важливий вплив на розвиток цих особистісних і професійних якостей, оскільки вона включає спеціалізовані навчальні курси, тренінги та практичні заняття, спрямовані на формування емпатії, рефлексії та міжособистісних навичок. Водночас у групі непсихологів спостерігався значно нижчий рівень толерантності, що, ймовірно, пов'язано з відсутністю системного та цілеспрямованого розвитку цих компетенцій у рамках їхньої освітньої програми. Це підкреслює важливість спеціалізованого освітнього впливу як ключового фактора, що визначає рівень формування толерантності як професійно значущої якості особистості. Отже, цілеспрямоване формування толерантності у процесі професійної підготовки є необхідною умовою підвищення ефективності майбутньої діяльності психологів у різноманітних соціальних та професійних контекстах.

Отже, отримані результати підтверджують доцільність та необхідність подальшого впровадження комплексних методів розвитку толерантності у навчальний процес студентів-психологів. Вони також свідчать про те, що

формування толерантності має системний характер і вимагає поєднання теоретичного навчання з активною практичною діяльністю, що сприяє розвитку відповідних особистісних та професійних якостей. Загалом, виконане дослідження створює підґрунтя для розробки подальших заходів, спрямованих на підвищення рівня толерантності в професійному середовищі та підготовку висококваліфікованих, чутливих і компетентних психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьєва Л. Толерантність як соціальний маркер повсякденного буття людини Л. Афанасьєва, М. Семікін // Соціологічні студії. - 2019. - № 2. - С. 37.
2. Боднар Т., Фізеші О. Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі : збірник тез доповідей IV Всеукраїнської науковопрактичної Інтернет-конференції, 5 листопада 2021 р., Мукачево / Ред.кол.: Т.І.Боднар (гол.ред.) та ін. – Мукачево : МДУ, 2021. – С. 502.
3. Боднар В. С. Особливості формування толерантності майбутніх психологів у вищих навчальних закладах. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», №11. 2015. С. 32.
4. Бугня М. В. Педагогічні умови розвитку толерантності студентів у процесі професійної підготовки: кваліфікаційна робота / керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Костащук О. І. Чернівці, 2021. С. 55.
5. Вдовіченко О., Кондратьєва І., Балла Л. Психологічні особливості толерантності майбутніх психологів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2022. Т. 1, № 1 (103). С. 67.
6. Вплив психології на формування толерантності – аспекти та поради. Факти Аналітика Коментарі Тенденція, 2024. URL: <https://fact-news.com.ua/vpliv-psixologii-na-formuvannya-tolerantnosti-klyuchovi-aspekti-ta-praktichni-poradi/> (дата звернення 20.03.2025)

7. Волошина В. В. Аксіоідентичність як детермінанта професійної підготовки майбутнього психолога. Психологія та психосоціальні інтервенції. 2018. Т. 1. С. 4.
8. Гендерні відмінності - Дослідження гендерних відмінностей. Блог про відносини, діти, вирощування овочів та квітів, приготування їжі. URL: <https://imio.com.ua/genderni-vidminnosti-doslidzhennya-gendernix-vidminnostej/> (дата звернення 19.05.2025)
9. Гладких ж. Г. Формування толерантності як складової комунікативної компетентності викладача. Центральнoукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2019. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/konferen-2018-2019-arhiv/viii-mizhnarodna-naukovo-praktychna-onlain-internet-konferentsiia-problemy-ta-innovatsii-u-pryrodnycho-matematychnii-tekhnologichnii-i-profesiinii-osviti/sektsiia-5-teoretyko-metodologichni-ta-psykholoho-pedahohichni-aspekty-formuvannia-profesiinoi-kompetentnosti-studentiv-ta-uchniv-v-protse-si-navchannia/9453-formuvannya-tolerantnosti-yak-skladovoyi-komunikatyvnoyi-kompetentnosti-vykladacha> (дата звернення 02.04.2025)
10. Гурова О. Толерантність у ракурсі дослідження професійного спілкування психологів. Центральнoукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2017. URL: <https://cusu.edu.ua/en/konferentsii-2016-2017-n-r/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovy-stanovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6223-tolerantnist-u-rakursi-doslidzhennia-profesiinoho-spilkuvannia-psykholohiv> (Дата звернення 14.03.2025)
11. Дичківська І. Формування міжетнічної толерантності майбутніх вихователів дошкільної освіти у процесі професійної підготовки. Scientific papers of Berdiansk State Pedagogical University Series Pedagogical sciences. 2019. Т. 2. С. 193.

12. Доброскок С. С. Психологічний супровід розвитку комунікативної толерантності майбутніх психологів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2023. № 1. С. 58.
13. Дромашко І. Педагогічні умови виховання толерантності в освітньому процесі початкової школи/ керівник – кандидат психологічних наук, професор Довга Т.Я. 2022. С. 5
14. Етичні аспекти психологічної діагностики. Stud. URL: https://stud.com.ua/174521/psihologiya/etichni_aspekti_psihologichnoyi_diaagnostiki (дата звернення 16.05.2025)
15. Етнічна толерантність як основа міжкультурної комунікації в студентському середовищі / Завгородній І. В. та ін. – Харків, 2016. С. 2.
16. Когатько О. В. Психологічні особливості розвитку толерантності майбутніх психологів : кваліфікаційна робота / керівник – асистент кафедри загальної та вікової психології Оксана Анатоліївна Даценко. Кривий Ріг, 2024. С. 55.
17. Лушин П. В. Особистісно-орієнтована підготовка майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти : посібник / П. В. Лушин, Н. Ю. Волянюк, О. В. Брюховецька та ін.; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2015. –С. 222.
18. Маковецька К. М. Зв'язок комунікативної толерантності з ціннісними орієнтаціями особистості / К. М. Маковецька // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. – 2015. – № 1. – С. 62.
19. Методика «толерантність до невизначеності». Stud. URL: https://stud.com.ua/155514/psihologiya/metodika_tolerantnist_neviznacheno sti (дата звернення 16.05.2025)
20. Методика 4. Методика діагностики комунікативної установки за В.В. Бойком (визначення загальної комунікативної толерантності). StudFiles.

- URL: <https://studfile.net/preview/5287917/page:6/> (дата звернення 16.05.2025)
21. Міжособистісна взаємодія. Pidru4niki. URL: https://pidru4niki.com/1534122039128/psihologiya/mizhosobistisna_vzaye_modiya (дата звернення 20.03.2025)
22. Мороз А. Методичні матеріали до практичних занять. 2022. С. 7.
23. На рівень толерантності українців впливає вік, розмір населеного пункту, рівень освіти та заможності – дослідження → ZMINA. ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/na-riven-tolerantnosti-ukrayincziv-vplyvaye-vek-rozmir-naselenogo-punktu-riven-osvity-ta-zamozhnosti-doslidzhennya/> (дата звернення 30.03.2025)
24. Переваги і недоліки інтернет-опитувань. Stud. URL: https://stud.com.ua/115575/marketing/perevagi_nedoliki_internet_opituvan (дата звернення 16.05.2025)
25. Поняття і оцінка толерантності. Stud. URL: https://stud.com.ua/21984/etika_ta_estetika/ponyattya_otsinka_tolerantnosti (дата звернення 02.04.2025)
26. Приріз М. 5 простих способів розвинути в підлітках толерантність – журнал | «Освіторія». Освіторія Медіа, 2019 URL: <https://osvitoria.media/experience/5-prostyh-sposobiv-rozvynuty-v-pidlitkah-tolerantnist/> (дата звернення 02.04.2025)
27. Психолог Юлія. Побудова ефективного співробітництва з колегами на роботі. Psychologist, 2024. URL: <https://psychologist.com.ua/yak-pobuduvati-efektivne-spivrobitnistvo-z-kolegami-na-roboti/> (дата звернення 30.03.2025)

28. Пушня К. Є. Толерантність як професійна якість майбутніх психологів : кваліфікаційна робота / керівник - асистент кафедри загальної та вікової психології Яна Олександрівна Гапочка. Кривий Ріг, 2024. С. 68.
29. Ресулов Д. Ф. Соціально-психологічні чинники толерантного ставлення до соціальних спільнот = Socio-Psychological Factors of Tolerance Towards Social Communities : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» / Д. Ф. Ресулов ; наук. керівник к.психол.н., доцент Н. І. Тавровецька ; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун-т, Соціально-психологічний ф-т, Кафедра практичної психології. – Херсон : ХДУ, 2020. – С. 47
30. Семенів Н. Соціальна толерантність як аспект становлення та розвитку професійних якостей особистості. Molodyivchenyi, 2019. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1769> (дата звернення 19.05.2025)
31. Сердюк О. New Leaf, 2023. URL: <https://www.newleaf.com.ua/tolerantnist-do-neviznachnosti-ta-strategiyi-vidpovidi-na-umovi-neviznachnosti/> (дата звернення 19.05.2025)
32. Смаліцька О. Роль емоцій у міжособистісному спілкуванні. Наука. Освіта. Молодь. 2023. С. 331.
33. Толерантність як ключова цінність мистецтва жити у мирі / ред. О. Довгаль. Миколаїв : матеріали наук. Круглого столу здобувачів вищої Освіти, 2024. С. 30.
34. Толерантність психолога | Етика сьогодні, 2015. URL: <http://www.etica.in.ua/tolerantnist-psihologa/> (дата звернення 19.05.2025)
35. Чуйко Г. В., Зварич І. М., Чаплак Я. В. Толерантність як прояв байдужості. Психологічний часопис. Т.7. № 6. 2021. С. 59-60.

36. Чуйко Г. В., Чаплак Я. В. Толерантність у житті людини і суспільства. Psychological journal. 2020. С. 31.
37. Що таке толерантність?. Matrix Press, 2024. URL: <https://www.matriks-pres.com.ua/shcho-take-tolerantnist/> (дата звернення 20.03.2025)
38. Шелюкова Т. П., Чабанова Н. Б., Боечка Д. І. Формування толерантності та міжнаціонального співробітництва в студентському товаристві. Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind» • №2 • 2019. С. 47.
39. Як онлайн-освіта впливає на соціалізацію дитини?. Go Iteens, 2023. URL: <https://goiteens.com/blog/online-osvita-ta-sotsializatsiya/> (дата звернення 19.05.2025)
40. Intolerant vs. Tolerant Personality Traits | Hire Success®. Intolerant vs. Tolerant Personality Traits | Hire Success®. URL: <https://www.hiresuccess.com/help/intolerant-vs-tolerant-personality-types-at-work> (дата звернення 30.03.2025)

ДОДАТКИ

Додаток А.

Респондент №	Загальний рівень толерантності	Новизна	Складність	Нерозв'язність
1	78	23	41	14
2	59	19	27	13
3	70	16	43	11
4	61	15	35	11
5	65	17	35	13
6	67	13	39	15
7	87	28	43	10
8	112	28	63	21
9	78	21	43	13
10	74	18	39	17
11	74	24	37	12
12	69	16	43	10
13	73	16	43	13
14	85	23	47	14
15	77	14	47	16
16	75	20	42	13
17	66	20	35	11
18	73	23	40	14
19	72	24	37	11
20	71	21	35	15
21	69	19	43	13

22	73	17	43	13
23	74	29	45	10
24	57	15	30	12
25	62	16	36	10
26	60	18	34	8
27	69	17	42	10
28	50	11	31	10
29	59	11	35	13
30	59	14	33	11

Респондент №	Загальний рівень толерантності	Новизна	Складність	Нерозв'язність
1	72	22	42	18
2	55	17	26	12
3	76	23	36	17
4	85	21	44	20
5	99	24	57	18
6	77	20	41	16
7	77	25	38	14
8	47	13	22	12
9	73	22	34	17
10	107	26	60	21
11	99	24	57	18
12	42	18	25	16
13	58	19	25	14
14	70	23	31	15
15	60	19	28	13
16	45	14	22	9

17	62	17	30	15
18	67	20	33	14

Додаток Б.

Респондент №	Результати за шкалами	Сума
1	6,8,5,6,2,9,8,2,5	51
2	7,3,9,9,5,8,6,2,3	52
3	8,3,3,8,3,3,4,1,2	35
4	2,2,3,6,5,5,6,0,3	32
5	5,4,3,4,1,3,6,1,2	29
6	8,3,4,6,2,3,8,1,2	37
7	7,4,6,6,4,9,7,3,11	57
8	15,9,10,12,15,12,15,8,9	105
9	8,5,6,4,5,6,6,4,3	47
10	8,4,4,10,7,5,9,6,9	62
11	12,5,9,7,7,11,9,2,9	71
12	4,2,4,8,3,3,6,0,4	34
13	6,7,8,6,7,9,10,2,5	60
14	8,7,5,9,4,10,10,6,9	68
15	10,8,8,8,10,6,7,9,9	75
16	6,5,5,10,10,8,7,8,10	69
17	7,2,6,7,3,8,7,2,6	48
18	6,7,4,4,4,6,8,3,5	47
19	12,5,6,5,9,10,8,2,5	62
20	7,1,1,6,5,6,5,4,2	37
21	5,7,10,6,5,10,9,7,8	67
22	11,7,7,8,7,6,9,4,7	66

23	2,2,1,1,1,7,3,0,3	20
24	9,7,8,6,7,7,8,5,2	59
25	7,6,7,11,6,8,5,3,5	58
26	8,6,6,6,4,7,7,1,6	51
27	9,6,8,5,5,10,3,5,7	58
28	8,7,7,5,7,7,6,3,3	53
29	4,5,5,6,7,6,7,5,7	52
30	7,7,9,6,8,5,6,4,5	57

Респондент №	Резултати за скалами	Сума
1	10, 7, 8, 9, 7, 10, 8, 6, 9	74
2	9, 6, 8, 10, 6, 9, 7, 5, 8	68
3	11, 9, 7, 10, 8, 11, 9, 6, 9	80
4	14, 10, 12, 11, 10, 13, 12, 7, 11	100
5	8, 6, 9, 8, 7, 8, 9, 5, 8	68
6	13, 10, 11, 12, 11, 13, 10, 8, 10	98
7	12, 9, 10, 10, 9, 12, 11, 6, 10	89
8	7, 5, 6, 7, 5, 6, 7, 4, 5	52
9	9, 6, 7, 8, 6, 9, 8, 5, 7	65
10	10, 7, 8, 9, 8, 10, 9, 6, 9	76
11	12, 9, 10, 10, 9, 11, 10, 6, 9	86
12	8, 5, 7, 8, 6, 8, 7, 4, 7	60
13	7, 6, 6, 7, 6, 7, 6, 3, 6	54
14	13, 11, 12, 11, 12, 13, 12, 8, 10	102
15	11, 8, 10, 9, 8, 10, 9, 6, 8	79
16	10, 7, 9, 9, 7, 9, 8, 5, 8	72

17	9, 6, 7, 8, 6, 8, 7, 4, 7	62
18	12, 9, 10, 11, 10, 11, 9, 6, 10	88

Додаток В.

Респондент №	Етнічна толерантність	Соціальна толерантність	Толерантність як риса особистості	Загальний результат
1	33	34	24	91
2	27	20	24	71
3	16	33	28	77
4	24	26	28	78
5	34	33	28	95
6	32	26	31	89
7	33	37	27	97
8	32	39	21	92
9	33	25	27	85
10	30	27	30	83
11	21	26	21	68
12	32	38	31	102
13	33	29	17	79
14	31	36	28	95
15	27	27	23	77
16	24	26	19	69
17	26	13	19	68
18	29	30	29	88
19	16	15	21	52
20	21	26	23	70
21	22	28	26	76

22	26	28	25	79
23	24	27	25	76
24	18	23	21	62
25	22	27	25	74
26	17	25	21	63
27	23	25	20	68
28	22	21	22	65
29	23	21	22	66
30	23	20	23	66

Респондент №	Етнічна толерантність	Соціальна толерантність	Толерантність як риса особистості	Загальний результат
1	28	28	24	80
2	24	22	26	72
3	20	25	20	65
4	19	19	22	60
5	30	30	27	87
6	33	34	30	97
7	27	27	21	75
8	22	24	19	65
9	31	20	23	74
10	26	31	25	82
11	18	23	20	61
12	29	26	22	77
13	21	18	18	57

14	23	21	21	65
15	25	29	24	78
16	20	20	20	60
17	17	15	17	49
18	22	22	23	67